

ЛІДІЯ ХОМИЧ
Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України
м. Київ

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

культурологічний підхід до організації освітнього процесу у вищому педагогічному навчальному закладі на початку третього тисячоліття важливо розглядати на основі єдності широких фундаментальних і глибоко систематизованих спеціальних знань. Застосування такого підходу має забезпечити оволодіння основами правової, політичної, естетичної, професійної культури, бачення перспектив розвитку різних галузей знань, навичок наукової організації діяльності і впровадження їх в свою майбутню професійно-творчу діяльність у якій головними є доцільність, справедливість, гармонія, краса, досконалість. Оскільки, як зазначає І. Зязюн, змінилася і сама культурна реальність, з якою має справу людина ХХІ століття: «Культура не просто надає зараз людині якусь інформацію, вимагає від людини не просто осмислення і правильного сприймання свого змісту, але й уміння працювати із самою інформацією»¹.

На сучасному етапі суспільного розвитку України акцент переноситься з традиційного засвоєння відповідної інформації на розвиток загальної культури, почуттів, навичок поведінки, що утворюють центр, навколо якого об'єднуються знання і вміння, формується неповторна індивідуальність особистості і визначаються особливості її діяльності. Завдяки цьому поняття культури входить у систему координат професійно значущих якостей особистості і дає підстави говорити про педагогічну культуру з її характеристиками технологічної майстерності і багатством внутрішнього світу майбутнього педагога.

Методологічні та методичні основи культурологічної освіти розглядають учені різних країн світу, зокрема американські педагоги М. Бауман, А. Майлз, Д. Брітцман, К. Хоей, Н. Зімфер та ін.; польські науковці А. Гофрон, Б. Барц, Г. Томас Й. Габерман та ін. Культурологічна підготовка як наукова проблема розглядається в роботах В. Межуєва, А. Шеманова,

¹ Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: монографія. – Черкаси: Вид. від ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – С. 565.

Б. Єрасова, В. Розіна, А. Філера, Л. Воронкової, Г. Авансової, Г. Драча та інших російських філософів і педагогів. В українській педагогічній науці основні праці присвячено проблемам культурологічної підготовки майбутніх учителів. Так, І. Зязюн визначив методологічні засади формування майбутнього спеціаліста як фактор готовності вчителя до професійно-педагогічної, суспільно-політичної та соціокультурної діяльності, що визначає соціальну зрілість фахівця. Значення культури майбутнього вчителя як передумови його високого професіоналізму розкрито в загальнопедагогічних працях В. Бондаря, Я. Бурлаки, І. Зязюна, О. Мороза, Г. Падалки, О. Рудницької, Н. Хмеля, М. Ярмаченка та інших авторів.

Отже, в сучасних умовах культурологічна підготовка спрямовується на активне і критичне освоєння особистістю способів ціннісного, морального, рефлексивного напрямку думок у процесі пізнання, поведінки й діяльності. Вона реалізується передусім у процесі психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів. Педагогічна освіта на відміну від інших типів професійної підготовки повинна давати системні знання про людину як суб'єкта освітнього процесу, що охоплює навчання і виховання. Ця системність задається не стільки включенням відповідних дисциплін у навчальний план, скільки всім контекстом навчання у педагогічному навчальному закладі. У такому разі кожен дисципліну розглядають, з одного боку, як засіб загального розвитку майбутніх педагогів, а з іншого, як основу їхньої майбутньої діяльності, спрямованої на розвиток школярів, формування у них загальнолюдських цінностей.

Більш ґрунтовно охарактеризуємо провідні принципи культурологічної підготовки, з-поміж яких – цілісність у єдності світу і людини, гуманізація педагогічної освіти, формування системи цінностей майбутнього вчителя, саморозвиток, загальнокультурний розвиток.

Цілісність у єдності світу і людини зумовлена діалектичним розумінням навколишньої дійсності та дає уявлення про наявність зв'язків між процесами і явищами в природі й суспільному житті. Сутність цілісності навчально-виховного процесу полягає в підпорядкуванні всіх його компонентів, частин і функцій головному – формуванню цілісної особистості майбутнього вчителя. Цілісність педагогічного процесу потрібно враховувати вже на етапі розробки навчальних програм. Відповідно цикл психолого-педагогічних дисциплін у педагогічному закладі має інтегрувати сукупність усіх тих явищ, які можна умовно назвати людинознавчими. Тому загальна професійна психолого-педагогічна підготовка виконує важливі соціальні і професійні функції: забезпечує розвиток загальної і професійної культури майбутніх учителів, педагогічного мислення, професійно значущих якостей.

Психолого-педагогічна підготовка передбачає вивчення таких дисциплін, як педагогіка, загальна психологія, вікова і педагогічна психологія, основи педагогічної майстерності, основи наукових досліджень тощо.

Комплексною цільовою програмою вивчення цих дисциплін передбачено, по-перше, їх узгодження в часі, по-друге, дотримання наступності і логіки вивчення, використання міжпредметних зв'язків. Основні курси опановують протягом п'яти семестрів, а загалом професійно-педагогічна підготовка триває увесь період навчання в педагогічному закладі, охоплює і альтернативні спецкурси, узагальнення психолого-педагогічних умінь у процесі педагогічної практики, написання рефератів, курсових та кваліфікаційних робіт.

Гуманізація педагогічної освіти. Дотримання принципу гуманізації навчання і виховання дає змогу створити оптимальні умови для реалізації духовних та інтелектуальних можливостей особистості і забезпечити перехід у навчанні майбутніх учителів до взаємодії інформаційної, розвивальної, творчої моделі. У сучасних наукових дослідженнях з педагогіки обґрунтовується актуальність культуротворчої освіти в поєднанні з уявленням про формування гуманістичного типу особистості, перехід від ідеї «освіченої людини» до ідеї «людини культури»².

Створити соціально-педагогічні умови, що б забезпечували виховання гуманної соціально активної особистості, готували до повноцінного і щасливого життя, – головна мета, яку ставить суспільство перед системою освіти. Тому потрібно здійснювати гуманізацію освіти, тобто реалізувати в освітньому процесі тенденції гуманізації сучасного суспільства, в якому б людська особистість визнавалася найвищою цінністю, а утвердження блага людини було б найважливішим критерієм суспільних відносин.

Учитель, як зазначає Ш. Амонашвілі, повинен дотримуватися принципів гуманізації педагогічного процесу, зокрема забезпечувати пізнання і засвоєння дитиною суто людського; пізнання дитиною себе як людини; створювати умови для збігу інтересів дитини із загальнолюдськими; унеможливити використання засобів, що здатні спровокувати дитину на антисоціальні вияви; надавати дитині необхідний суспільний простір для найбільш яскравого виявлення її інтересів; олюднювати обставини; визначати якості особистості дитини, що формуються, її освіченість і розвиток³.

У цьому контексті необхідно переосмислити мету підготовки вчителя. Важливо не тільки вдосконалювати сферу професійних компетентностей, а й насамперед цілеспрямовано формувати всі лінії становлення особистості педагога, його ціннісні естетичні орієнтації, спонукальну (мотиваційно-потрібнісну сферу) і виконавську регуляцію (професійні знання, уміння і навички).

² Зязюн І.А. Гуманістична парадигма в освіті // Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспектива розвитку. – Ч. II: Нова парадигма вищої освіти. Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. – К., 1996. – С. 18–20.

³ Амонашвили Ш.А. Основания педагогики сотрудничества // Новое педагогическое мышление / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Педагогика, 1989. – С. 167.

У сучасній педагогічній науці проблема *формування системи цінностей* майбутнього вчителя актуалізується у процесі вирішення таких питань: гуманізації навчально-виховного процесу в закладах освіти (С. Гончаренко, І. Смолюк, Р. Скульський, Г. Шевченко та ін.); формування особистості вчителя, його професійно-педагогічної культури (І. Зязюн, Н. Кузьміна, О. Мороз, М. Нікандров, В. Сластьонін та ін.).

Ціннісні орієнтації вчителя, представлені в працях видатних педагогів, є свого роду генетичною підставою стратегічних завдань розвитку сучасної освіти. Осмислення найбагатшої спадщини класиків вітчизняної педагогіки (Г. Ващенко, О. Духнович, М. Драгоманов, О. Корф, І. Огієнко, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, С. Русова, І. Франко, Т. Шевченко) дає змогу зробити висновок про гуманістичну спрямованість її сфери відносин. Аналіз деяких педагогічних концепцій вітчизняних педагогів свідчить: їхні ціннісні пріоритети сходяться у площині „особистість”. Це може розглядатися як фундамент і основне джерело функціонування освіти. Специфіка ціннісних позицій педагогів посилює особистісну складову освіти і дає змогу побачити якісну своєрідність педагогічного процесу.

Водночас С. Гончаренко переконливо доводить, що виховання особистості має реалізуватися через гуманізацію освіти і ґрунтуватися на трьох принципах у розумінні людини, зокрема: цінності особистості та сприйняття її такою, якою вона є; унікальності особистості як викладача, так і студента; непередбачуваності особистості, що пов'язано з наданням студенту права на помилку, на мислення своїми образами, тобто допомогти йому пізнати себе і оточення⁴. Сьогодні саме гуманні, ціннісні аспекти є визначальними для світового розвитку, точніше, навіть не для розвитку, а для збереження людського світу.

Система цінностей майбутнього педагога має формуватися у навчально-виховному процесі комплексно, через наскрізні цивілізаційні цінності, які є невід'ємною складовою становлення цілісної особистості. Серед таких цінностей виділяємо загальнолюдські, національні, громадянські, сімейні, особистісні, валеологічно-екологічні. Охарактеризуємо їх.

У процесі навчання майбутній педагог усвідомлює, що пріоритет загальнолюдських цінностей (віра, надія, любов, гідність, сумлінність, правдивість, досконалість, чесність, милосердя, життя, справедливість тощо) закладається у стратегію і тактику розвитку сучасної системи освіти. Загальнолюдські цінності спонукають майбутнього педагога до самореалізації, самовдосконалення, любові до професії, до навколишньої дійсності, до природи, допомагають розібратися в сенсі людського буття. Загальнолюдські ідеали базуються на основних правах і духовних цінностях. Загаль-

⁴ Гончаренко С. Гуманізація освіти – виховання творчої особистості // Педагогічна газета. – № 12 (137), грудень 2005. – С. 2.

нолюдський характер навчання і виховання надають знання про людську спільноту, її історію, народи, діяльність ООН та інших міжнародних організацій, що спрямована на збереження миру.

Національні цінності виявляються у повазі до рідної мови, історії свого народу, його культурних традицій тощо і забезпечують як духовну єдність поколінь, так і процес формування національної самосвідомості. З-поміж таких цінностей – українська ідея, державна незалежність, почуття національної гідності, історична пам'ять, повага до державної символіки, любов до рідної культури, мови, традицій, сприяння розквіту духовного життя українського народу тощо. Національні цінності базуються на світових цінностях і підпорядковані меті приєднання до загальнолюдської культури, оскільки нормальна національна самосвідомість вільно сприймає всі культурно-духовні цінності людства. Саме в такий спосіб поєднується загальнолюдське і національне. Сьогодні кожному зрозуміло, що взаємодія національного і загальнолюдського становить основу традицій формування духовного світу підростаючих поколінь у вихованні народу, незалежно від його національної належності.

Розвиток громадянських цінностей пов'язаний з вихованням у студентів глибокого почуття любові до України, її народу, формуванням якостей громадянина-патріота; формуванням високої правової культури, правосвідомості; стимулюванням внутрішніх зусиль до саморозвитку і самовиховання. Серед провідних громадянських цінностей виділять свободу, пошану до Закону, свободу слова, права людини, суверенітет особи, рівність громадян, самовідповідальність людини, толерантне ставлення до іншого, пошану праці тощо.

Важливе значення в розвитку особистості майбутнього вчителя відіграють сімейні цінності. Серед них вчені визначають подружню вірність, піклування про дітей, піклування про батьків, демократизм стосунків, повагу до прав дитини і старших, гостинність тощо. Саме такі сімейні цінності мають пронизувати зміст навчання і виховання студентської молоді.

Провідною цінністю у змісті навчання і виховання майбутніх учителів має визнаватися цінність особистості. У змісті навчання і виховання майбутніх педагогів пріоритетними мають бути цінності життєспрямованості й мотивації життєдіяльності, цінності сфери усвідомлення змісту, мети процесу діяльності, цінності реалізації процесу діяльності, цінності, репрезентовані індивідуальними якостями суб'єкта діяльності.

Серед валеологічно-екологічних цінностей, які необхідно формувати в майбутніх вчителів у процесі навчання і виховання, – єдність людини і природи, увага до власного здоров'я, прихильність до спорту і фізичної праці, здоровий спосіб життя, дбайливе ставлення до всього живого на Землі, відчуття краси природи, оволодіння знаннями про основні екосистеми

Землі, участь у природоохоронній діяльності, пізнання і охорона довкілля тощо.

Дослідники роблять висновок, що в педагогічній науці аксіологічний підхід виконує теоретико-методологічну функцію і є системно-інтегративною методологією, яка лежить в основі гуманістичної педагогіки.

Саморозвиток. Важливою властивістю творчого потенціалу майбутнього вчителя є здатність до саморозвитку, створення нового не тільки в навколишньому світі, а й у собі. Формування цієї здатності, як переконливо доводить Л. Сохань, визначається зовнішніми і внутрішніми чинниками, оптимальністю їх поєднання. До внутрішніх відносять природні передумови (загальна обдарованість, задатки); досвід (знання, уміння, навички); характерологічні особливості (самостійність, ініціативність, вольові якості тощо); мотивацію (цілепокладання, самопрограмування, саморегуляцію). Вони повинні узгоджуватися із зовнішніми умовами, що виступають як суспільно необхідні. Творчий потенціал обов'язково має бути проаналізований, по-перше, у плані вимог суспільства до життєдіяльності, які визначають соціальні умови для розвитку творчості; по-друге, з боку вимог, які виступають стосовно суб'єкта творчості. Отже, творчий потенціал особистості визначається як об'єктивними можливостями, так і внутрішньоособистісними чинниками, серед яких провідну роль відіграють здібності й особисте ставлення до творчості⁵.

Загальнокультурний розвиток. Загальнокультурний рівень особистості вчителя залежить від таких чинників: художньої культури, що формується у процесі ознайомлення з різними видами мистецтв у суспільному житті (театр, музеї, картинні галереї, виставки образотворчого мистецтва, кіно тощо); соціально-психологічної культури як форми і процесу організації суб'єктом своєї життєдіяльності на побутовому рівні; інтелектуальної культури, яка формується у процесі навчальної діяльності в педагогічному закладі й забезпечує розвиток мислення та мовлення, навичок спілкування, організації наукових досліджень та ін.; професійної культури як уміння творчо організувати цілісний навчально-виховний процес.

Процес формування особистості, зокрема вчителя, має здійснюватися за законами краси. І. Зязюн аргументовано доводить: «високе звання “вчитель” набуває свого справжнього змісту тільки тоді, коли воно невід'ємне від поняття культура»⁶, що є ознакою високого рівня загального і професійного розвитку особистості, її духовного потенціалу. Тому естетична складова повинна пронизувати психолого-педагогічну підготовку, а також сприяти

⁵ Психологія і педагогіка життєтворчості: навч. метод. посібник / Ред. рада: В.М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін. – К., 1996. – 792 с.

⁶ Зязюн І.А. Формування особистості радянського вчителя. – К.: Т-во „Знання” УРСР, 1989. – 10 с.

розвитку такої форми організації процесу професійної підготовки вчителя, яка б відповідала специфіці естетико-художнього процесу засвоєння.

Важливу роль у творчому розвитку особистості відіграє мистецтво. Його використання у процесі навчання створює можливості для гармонізації емоційних і логічних компонентів діяльності учнів, реалізації їхнього творчого потенціалу. Як складова духовної культури суспільства і специфічний вид практично-духовного освоєння світу, мистецтво відіграє неocenенну роль для цілісного суспільного виховання особистості, її емоційного, естетичного та інтелектуального розвитку. У мистецтва така жа давня історія, як у виховання. Значний інтерес становить зарубіжний педагогічний досвід з питань реалізації програми “Виховання мистецтвом”, яка головним завданням школи проголосила гармонізацію особистості учня шляхом залучення його до художньої творчості.

Обґрунтовуючи концептуальні засади загальнокультурного розвитку особистості в системі професійної освіти, ми враховували положення щодо людиноцентризму, громадянської стійкості, технологічної інноваційності і своєрідності тощо.

По-перше, необхідно забезпечити пріоритет розвитку особистості в суспільстві. Це передбачає створення умов для саморозвитку особистості в навчально-виховному процесі, реалізації закладених у ній сутнісних сил, максимально можливої самоактуалізації.

По-друге, необхідно формувати особистість з інноваційним типом мислення, здатну до сприйняття постійних змін у суспільстві. Це пов'язано з процесом її соціалізації, який повинен допомогти вижити в суспільному потоці криз і революцій – екологічних, енергетичних, інформативних, комп'ютерних тощо; оволодіти досвідом старших, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце в суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення. При цьому особистість має прагнути до самопізнання, саморозвитку, самовдосконалення, самовиховання. Ці процеси стимулюють не пасивну поведінку, а активне творче самоствердження у суспільстві.

По-третє, необхідно виховувати свідомих громадян і патріотів рідної землі. Тобто, виховати людину з певним типом соціально зумовленої поведінки, яка усвідомлює свої права і обов'язки, поважає і дотримується норм, правил співжиття, прийнятих у суспільстві, його традицій.

По-четверте, необхідно визнавати ціннісний (аксіологічний) підхід пріоритетним у загальнокультурному розвитку особистості. Це передбачає вивчення процесів і явищ з позиції їхньої цінності для навчання, виховання і розвитку особистості на всіх етапах професійного становлення.

По-п'яте, необхідно сприяти становленню і творчому розвитку особистості, її фізичного та морального здоров'я. Це пов'язано з формуванням духовно багатого покоління, творчої особистості, яка змогла б розв'язувати

як щоденні, так і масштабні завдання, що забезпечують не просто виживання, а прогрес нації. Актуальною є проблема розвитку особистості, її моралі, гідності, оскільки суспільство перебуває у глибокій, глобальній, системній кризі і, зокрема – духовній. Важливою соціально-педагогічною проблемою є формування здорового способу життя, яка є актуальною для суспільного розвитку, особливо в умовах сучасних цивілізаційних процесів, які притаманні всім сферам людської життєдіяльності.

Отже, загальнокультурний розвиток особистості ґрунтується на принципі створення цілісного культурно-освітнього простору й орієнтований на неперервний розвиток особистості, на оволодіння нею духовними і матеріальними багатствами, які забезпечують для кожного свідому життєдіяльність, розумне ставлення до природи, суспільства, держави.

Усі охарактеризовані принципи взаємопов'язані і тільки в єдності дають уявлення про сучасну культурологічну підготовку майбутнього вчителя.

Лідія Хомич

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Резюме

Обґрунтовано культурологічні основи професійної підготовки майбутнього вчителя. Проаналізовано основні принципи, на яких ґрунтується культурологічна підготовка: цілісність як єдність світу і людини; гуманізація педагогічної освіти; формування системи цінностей майбутнього вчителя; саморозвиток; загальнокультурний розвиток.

Ключові слова: культурологічний підхід, професійна підготовка, цілісність, гуманізація, цінності, саморозвиток, загальнокультурний розвиток майбутнього вчителя.

Lidia Chomicz

KULTUROLOGICZNE ZASADY PRZYGOTOWANIA ZAWODOWEGO PRZYSZŁEGO NAUCZYCIELA

Streszczenie

Przedstawione zostały kulturologiczne podstawy zawodowego przygotowania przyszłego nauczyciela. Dokonano analizy podstawowych zasad, na których opiera się przygotowanie kulturologiczne: całościowość jako jedność świata i człowieka, humanizacja

kształcenia pedagogicznego, kształtowanie systemu wartości przyszłego nauczyciela, samorozwój, rozwój ogólnokulturalny.

Słowa kluczowe: podejście kulturowe, przygotowanie zawodowe, całościowość, humanizacja, wartości, samorozwój, ogólnokulturalny rozwój przyszłego nauczyciela.

Lydia Khomich

CULTUROLOGICAL FOUNDATIONS OF FUTURE TEACHER TRAINING

Summary

The culturological foundations of future teachers training have been substantiated in the article. The author have been analyzed the main principles of cultural training: integrity as the unity of the world and individual, humanization of teachers education, the formation of values of future teachers; self-development, general cultural development.

Keywords: culturological approach, training, integrity, humanism, values, self-development, general cultural development of future teacher.